

מצות שופר

[א]

גדר המצוה

תקיעה או שמיעה

נחלקו הראשונים בנוסח ברכת השופר, הרא"ש (ר"ה פ"ד סי' י) מביא דברי הראב"ה שמביא מהירושלמי, שהתוקע שופר צריך לברך אקב"ו **לשמוע בקול שופר** ושהחיינו, ואח"כ תוקעין. וכן הביא בשם בה"ג, דהא דמברכים לשמוע בקול שופר, ולא מברכים לתקוע בשופר או על תקיעת שופר כמו על מקרא מגילה, משום דבשמיעת קול שופר הוא יוצא ולא בתקיעת שופר. ועי"ש שראיתו היא מהא דתנן (כז, ב) התוקע לתוך הבור לא יצא, היינו אותן העומדים בחוץ, ופעמים שהתוקע בעצמו לא יצא, כגון שהיה עומד על שפת הבור והכניס פיו לתוך הבור ותקע. ואם נאמר שהחייב הוא התקיעה, אע"פ שמה ששמע היה קול הברה, למה לא יצא, הרי הוא עצמו תקע.

וכן דעת הרמב"ם (שופר ג, י) וז"ל ומברך ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו **לשמוע קול שופר**. ועי"ע בשו"ת פאר הדור (סי' נא) שנשאל הרמב"ם מה ההבדל "בין לשמוע קול שופר", ל"על תקיעת שופר". ותי' שאם המצוה היא התקיעה אז היה חייב לתקוע בעצמו, כמו שנוטל בעצמו הלולב, וכן היה התוקע יוצא אפילו אם היה סותם אזניו, אבל אין הדין כן, **אלא המצוה היא השמיעה ולא התקיעה**, וכשהוא תוקע הוא יוצא בזה ששמוע קול שופר. ועי"ש שכ' שכמו בסוכה המצוה היא הישיבה ולא העשייה, ובלולב המצוה היא הנטילה ולא האיגוד, ה"נ בשופר המצוה היא השמיעה ולא התקיעה. משמע שס"ל שהתקיעה אינו אלא הכשר מצוה בעלמא.

אבל דעת ר"ת היא שנוסח הברכה היא על תקיעת שופר, משום דעשייתה היא גמר מצותה. וכן דעת הסמ"ג (עשין מב).

וכבר הקשו האחרונים (שו"ת שאגת אריה סי', וספר יום תרועה ר"ה כט, א) על הרמב"ם ודעימיה, מהא דהנן חרש שוטה וקטן פסולים לתקוע, ואם נאמר שהמצוה היא בשמיעת קול שופר למה אינו יוצא, הרי אע"פ שאינם בני מצוה אבל הוא שומע קול שופר.

תקיעה ושמיעה

ומכח קושיא זו מסיק בספר יום תרועה (ר"ה כט, א), שבמצות שופר יש בו גם משום תקיעה וגם משום שמיעה, וממילא אע"פ שמצד מצות שמיעת קול שופר יוצא ממה ששמע מהחרש שוטה וקטן, אבל מצד חיוב התקיעה אינו יוצא. אלא דהק' על עצמו שאם נאמר שיש חיוב תקיעה איך יוצא ע"י חברו, הרי אין אדם יוצא ידי חובת נטילת לולב, ע"י נטילת לולב של חברו. ותי' היום תרועה, דכאן כתיב יום תרועה תהיה לכם, משמע שכל ישראל יוצאין בתרועה אחד, כמו דדרשין מהא דכתיב כל אזרח בישראל ישב בסוכה, שכל ישראל יושבין בסוכה אחת, ולא צריך סוכה לכל אחד ואחד.

במה שהביא מזה שכל ישראל יוצאין בסוכה אחת, עי' בלבוש (תקפה, ב) שמוכיח מזה שמצות תקיעת שופר הוא בשמיעה ולא בתקיעה. וז"ל וקודם שיתקע יברך לשמוע קול שופר ולא לתקוע, דלאו בתקיעה תליא מילתא אלא בשמיעה, דילפינן בגמרא כל ישראל יוצאין בתקיעה אחת, וזה אי אפשר אלא בשמיעה. ועי' בספר מקראי קודש (סי' טז) שתמה עליו שלא נמצא כזה בגמ'.

לפי דברי היום תרועה יש לדון במי שיוודע לתקוע בעצמו, שעדיף שיתקע ולא יצא ע"י חברו, משום דמצוה בו יותר מבשלוחו.

ועי"ש שהק' א"כ מי שתקע לתוך הבור, ואח"כ שמע מחרש שוטה וקטן, יהיה יוצא יד"ח, שמצד חיוב תקיעה יצא ע"י מה שתקע בעצמו, ומצד חיוב השמיעה יוצא ע"י מה ששמע מהחרש שוטה וקטן. וכ' שאולי חייב

לצאת שני חלקי החיוב בבת אחת.

ויש להביא סמך לדבריו מסידור רש"י (סי' קפג) שכ' שמברכין על התקיעה וגם על השמיעה. וז"ל עומד על רגליו ומברך אקב"ו על תקיעת שופר, לשמוע בקול שופר, הרי לן שיטת אחד מהראשונים שיש שני חלקים במצות שופר התקיעה והשמיעה. (אבל ע"י שם בהערות שיש בזה שינוי נוסחאות.)

"על" או "ל"

ע"י בר"ן (פסחים ד, א) שדן באריכות מתי מברכים בלשון "על" כגון על מצות תפילין, ומתי מברכים ב"למ"ד" כגון להדליק נר של חנוכה, ועי"ש שמחלק בין מצוה שאפשר לעשות ע"י שליח, דאז מברכים ב"על", למצוה שא"א לעשות ע"י שליח, דאז מברכים ב"למ"ד".

אלא דהק' על הכלל הנ"ל, מפני מה אנו מברכין במגילה על קריאתה, ותקנוה בעל מפני שיכולה הקריאה להתקיים ע"י אחר, ובשופר תקנו הברכה על שמיעתו, ותקנוה בלמ"ד לפי שאי אפשר להתקיים ע"י שליח. נעביד איפכא שתהא ברכת מגילה על השמיעה ובלמ"ד, וברכת שופר על התקיעה ובעל, תי' הר"ן שלפי שבמגילה יש פיסוק אותיות שצריך לשמוע אותן, תקנו ברכתה על קריאתה, ללמוד שלא בקול בלבד הוא יוצא אלא בשמיעת קריאתה, אבל בשופר אין לשון תקיעה מוכיח פיסוק קולות יותר משמיעה.

והנה אם הר"ן היה סובר שמצות תקיעת שופר הוא השמיעה לא היה קשה לו כלל, למה בשופר תיקנו לברך לשמוע קול שופר, אלא משמע שבעצם היה שייך לברך או על תקיעת שופר או לשמוע קול שופר, א"כ מוכח לכאורה כדברי היום תרועה, שבתקיעת שופר יש שניהם גם התקיעה וגם השמיעה. אלא דיש להעיר שאם באמת קיים שני החלקים של המצוה, למה אינו מברך על מצות שופר דהוי נוסח שכולל הכל.

שמיעה כדי להתעורר

ובעין זה יש להוכיח מהריטב"א (ר"ה לד, א) שהק' כנ"ל מאי שנא תקיעת שופר ממקרא מגילה, עוד הק' למה היא ב"למ"ד" ואינה ב"על", כיון שתקיעת שופר אפשר על ידי אחרים, כעין מקרא מגילה שהיא ב"על" מטעם זה. ותי' הריטב"א דהכא שמיעת השופר היא עיקר המצוה וכונת התורה, כדי שיעור אדם לחזור בתשובה וגם שיכוון לרצות למדת הדין ביום הזה, ואילו תקע ולא שמע לא יצא, ולפיכך תקנו הנוסח בשמיעה, וכיון שהשמיעה אי אפשר לה על ידי אחרים, תקנו בלמ"ד. אבל מקרא מגילה הקריאה עיקר משום פרסומי ניסא, ואפילו קרא ולא שמע ולא הבין יצא, מידי דהוי אנשים ועמי הארץ, וכיון שאפשר על ידי אחרים היא ב"על". הרי לן שבאמת היה שייך לברך על התקיעה או על השמיעה.

[וידועים הם דברי הרמב"ם (תשובה ג, ה) שכ' אע"פ שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב, רמז יש בו, כלומר עורו ישינים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם, אלו השוכחים את האמת בהבלי הזמן, ושוגים כל שנתם בהבל וריק אשר לא יועיל ולא יציל, הביטו לנפשתיכם והטיבו דרכיכם ומעלליכם, ויעזבו כל אחד מכם דרכו הרעה ומחשבתו אשר לא טובה].

מצות צריכות כוונה בשופר

על פי דברי הריטב"א אלה יש ליישב דברי רבינו חננאל (ר"ה כח, א) הסתומים, שהגמ' מביא הא דשלחו ליה לאבוה דשמואל כפאו ואכל מצה יצא, ואמר רבא על זה, זאת אומרת התוקע לשיר יצא, ומק' הגמ' פשיטא היינו הך, ומשני מהו דתימא התם אכול מצה אמר רחמנא והא אכל, אבל הכא (ויקרא כג) זכרון תרועה כתיב והאי מתעסק בעלמא הוא, קא משמע לן. וכ' הר"ח אבל הכא בענין תקיעות כוונת הלב בעינן וליכא קמ"ל, וצ"ב מה הה"א שאפילו למ"ד מצוות אין צריכות כוונה, שבשופר כן צריך כוונת הלב. אבל לפי הריטב"א ניחא שבשופר יש ענין מיוחד שיתכוון, כדי שיתעורר לעשות תשובה.

ראיות שיש כאן שליחות

בעיקר מה שחידש היום תרועה שיש שליחות בתקיעת שופר, יש להביא סמך לדבריו. דיעו' בהגהות מיימוניות (שופר ג, יא) שמביא בשם רבינו שמחה, שכשם שאין לתוקע להסיח בינתים, כך אין לשומעין להסיח, הואיל והתוקע הוא שלוחן ומוציאן, ושלוחו של אדם כמותו וכאילו השומע עצמו תוקע. הרי לן ששיך מושג של שליחות בתקיעת שופר, כדברי היום תרועה.

ועי"ע בספר תניא רבתי (סי' עה ענין התקיעות) שמביא בשם הרב בנימין ברבי אברהם הרופא, שהתוקע צריך לעמוד, משום שהוא יום הדין, ותקיעת שופר מלמדת עלינו סניגוריא, דהיינו עקידת יצחק, אז מן הראוי שהמליץ יעמוד לפני השופט, שכך הדין שבעלי הדין צריכים לעמוד. אז שואל א"כ למה הציבור אינו עומד, הרי הם הבעלי דינים. תי' הרב בנימין שעיקר התקיעות הם על סדר הברכות, ולכן לא מטריחים את הציבור לעמוד. עוד תי' בספר הנ"ל שהתוקע הוא שלוחניו, ושלוחו של אדם כמותו, א"כ די בזה שהוא עומד. הרי לן שוב שהתוקע הוי שליח של הציבור, וכדברי היום תרועה שיש דין שליחות בתקיעת שופר. אבל הוא משתמש בזה בכיוון הפוך מההגהת מיימוני, דלפי ההגה"מ משום שהוי שלוחו אז הוי כאילו הוא עצמו תוקע, ולכן יש איסור להפסיק בדיבור, אבל התניא אומר הפוך בגלל שהוא שלוחינו אין הציבור צריך לעמוד.

שמיעה של "קול שופר"

בספר ישועות יעקב (תקפה, א) רצה לומר שאע"פ שהמצוה היא בשמיעה אבל צריך לשמוע קול שופר של מצוה, ורק ע"י בר חיובא יש על התקיעה שם של "קול שופר", ולכן חרש שוטה וקטן פסולים לתקוע.

ועי"ש שרצה להוכיח דלא צריך שליחות ממש בתקיעת שופר, מהא דחצי עבד חצי בן חורין אינו יכול להוציא אפילו את עצמו, משום דלא אתי צד עבדות ומפיק לצד חירות, ואם איתא דצריך שליחות, הרי הכלל היא שכל מילתא דאיהו לא מצי עביד שליח נמי לא מצי משווי, ואם החצי עבד וחצי בן חורין לא יכול להוציא עצמו איך יכול למנות התוקע לשליח. אבל אם נאמר שאין כאן שליחות רק שצריך לשמוע מבר חיובא כדי שיהיה עליו שם תקיעה של מצוה ניחא, שאם החצי עבד וחצי בן חורין תוקע לעצמו אינו שומע קול שופר של מצוה, אבל אם שומע מאחרים, שפיר שומע קול שופר של מצוה ולכן יצא ידי חובתו.

מצוה לאו ליהנות ניתנו

ועי"ש (בישוע"י) שהק' מהא דאמרין שהתוקע בשופר של עבודה זרה יצא, דמצוות לאו ליהנות ניתנה, וכ' הכל בו שהתוקע עצמו אינו יוצא, שהוא הרי נהנה מעצם התקיעה, וקי"ל שהנודר מן המעיין מותר לטבול בימות הגשמים ואסור לטבול בימות החמה, דאע"פ שמצוות לאו ליהנות ניתנו, אבל אם יש הנאת הגוף בהדי מצוה אסור. וק' א"כ איך יכול להוציא אחרים ידי חובתם, הרי הוא לא יכול לצאת בעצמו. ותי' שאע"פ שהוא אינו יוצא משום שנהנה אבל היות והוא בר חיובא, יכול להחל על התקיעה שם תקיעה של מצוה להוציאם ידי חובתם.

והנה האחרונים דנו האם פטור של מצוה הבא בעבירה הוא פסול בהגברא, היינו שאם המצוה בא ע"י שהוא עבר עבירה, אינו יכול לצאת בזה, או שהוא פסול בהחפצא, היינו שאם חל על החפצא שם

עבירה אז נפסל מלהשתמש בו כחפצא של מצוה. וכמה אחרונים (שו"ת חמדת שלמה, חי' ר' ראובן מסכת סוכה, ועוד) מוכיחים מהירושלמי (פרק יג ממסכת שבת) שהק' מה בין קורע על מתו בשבת שיוצא ידי חובת קריעה, לגזל מצוה שאינו יוצא ידי חובתו, ומשני **תמן גוף העבירה עבירה, הכא הוא עבר עבירה**, שהפסול הוא בחפצא של מצוה, ולכן בקריעה במצות קריעה על המת שאין כאן חפצא של מצוה לא שייך מצוה הבא בעבירה.

אבל מדברי הישוע"י מבואר שנוקט שהפסול הוא בעשיית המצוה ולא בחפצא של המצוה. שאם נאמר שהפסול הוא בחפצא, א"כ אם לגבי התוקע יש כאן משום מצוה הבא בעבירה, משום שנהנה הנאת הגוף מעצם התקיעה, א"כ כבר חל פסול על התקיעה, ואין זה תקיעה שאפשר לצאת בו. אבל אם נאמר שהפסול הוא בעשיית המצוה ניחא, שרק אצל התוקע יש בעיא של מצוה הבא בעבירה משום שהוא זה שעבר עבירה, אבל השומעים שפיר יכולים לצאת ידי חובתם.

מצוות צריכות כוונה

ועי"ש עוד שמסביר למה למ"ד מצוות צריכות כוונה, גם אם המשמיע לא התכוון לצאת אין השומע יוצא,

והטעם דאם לא התכוון אז אין כאן קול שופר של מצוה שיכול לצאת בו. וכ' שלפ"ז אם התוקע מכוון לצאת ידי חובה לעצמו, אע"פ שאינו מכוון להוציא השומעין שפיר יצאו ידי חובתם, שהם שומעים תקיעה של מצוה.

והנה דנו האחרונים בגדר הכוונה הנדרשת לקיום מצוות, למ"ד מצוות צריכות כוונה, האם הכוונה היא בשביל שיהיה כאן מעשה מצוה, או דילמא שאפילו בלי שיכוון יש כאן מעשה מצוה, אבל הכוונה היא כוונה לצאת במעשה מצוה זו. עי' בקו"ש (ח"ב) שנוקט כצד הראשון עי"ש. ויש להוכיח כדבריו מישוע"י הנ"ל, דאם נאמר שמעשה מצוה יש כאן, רק שהוא אינו יכול לצאת עד שיכוון, למה צריך שהתוקע יכוון הרי השומע מכוון, א"כ למה אינו יוצא ידי חובתו, אלא ע"כ שס"ל שאם לא כוון אין כאן מעשה מצוה כלל, ולכן לא יצא השומע ג"כ.

כוונת התוקע

בזה שנוקט הישוע"י שאם כוון התוקע לעצמו יצא גם השומע, אין זה דבר פשוט כלל. דהנה במס' ראש השנה (כח,ב) איתא אמר ליה רבי זירא לשמעיה, איכוון ותקע לי, ומוכיח מזה הגמ' דקסבר משמיע בעי כוונה. ופרש"י ד"ה איכוון ותקע לי - תתכוין לתקוע בשמי, **להוציאני ידי חובתי**. הרי לן שלא די בזה שמכוון למצוה, אלא צריך לכוון להוציא השני. וכן נפסק בשולחן ערוך (או"ח סי' תקפ"ח) נתכוון שומע לצאת ידי חובתו, ולא נתכוון התוקע להוציא, או שנתכוון התוקע להוציא ולא נתכוון השומע לצאת, לא יצא ידי חובתו עד שיתכוון שומע ומשמיע. הרי לן להדיא שצריך הבעל תוקע לכוון להוציא השומע ידי חובתו, ולא די בזה שמכוון לשם מצוה.

אבל א"כ קשה טובא אם נאמר שהמצוה היא השמיעה, אלא שצריך שיהיה שמיעה של קול שופר של מצוה, הרי די בזה שהתוקע מכוון לשם מצות עצמו, ולמה באמת צריך לכוון להוציא השומע. ועי' בשו"ת אגרות משה (או"ח ב, עב) שמסביר דהמצוה היא שישמע קול שופר של מצוה דוקא, וכשלא יכוין להוציא אין זה לגביה חשיבות קול שופר של מצוה. היינו שלא די שהיו קול של תקיעת מצוה, אלא קול שופר "שלו", וזה חידוש נפלא ועדיין צ"ע.

[ב]

אשה במצות שופר

אשה התוקעת

ע"י בספר מקראי קודש (סי' טז) שמביא בשם ספר יד המלך, שאשה אינה יכולה לברך על מה שהיא תוקעת אפילו לעצמה, משום שאע"ג דקי"ל שאשה יכולה לברך על מצות עשה שהזמן גרמא, אבל זה רק אם היא עשתה המצוה בשלימות, אבל כאן היא לא יכולה להחל על התקיעה שם תקיעה של מצוה בשלימות, משום שהיא אינה מחויבת במצות שופר. ע"ש שמוכיח את זה משיטת הטור שהמצוה היא השמיעה, ובכל זאת אשה לא יכולה להוציא את האיש, ע"כ צ"ל שאין בקול שופר שלה שם קול שופר של מצוה גמור, וממילא היא לא יכולה גם לברך.

אבל נראה לענ"ד שהיא יכולה לברך, והטעם שלפחות היא יכולה להחל על התקיעה שם של תקיעה של רשות, ועל מצות רשות היא יכולה לברך.

בחורים הלומדים אצל רבם

וגדולה מזו מצאנו בשו"ת מהר"ח אור זרוע (סי' קפג) שסובר כדעת אביו שעוסק במצוה פטור מן המצוה, אפילו אם אפשר לקיים שניהם. וכ' כשהתחיל לעסוק במצוה ולא גמר עסקו, כגון שהולך ללמוד תורה או לשמוע דרשה או להקביל פני רבו, אפילו בשעת חנייתו ואפילו הגיע למקום שרצה לילך והתחיל ללמוד, כל זמן שלא גמר לימודו הוא פטור מכל המצות. ולכן רצה לחדש דבחורים ההולכים ללמוד תורה, פטורים מכל המצות כל זמן שהם בבית רבם, כרב חסדא ורבה בר רב הונא שהיו פטורים כל זמן שלא שמעו הדרשה. ומ"מ אם ירצו לברך על הציצית ועל התפילין יכולין, מידי דהווי אנשים, שפסק ר"ת צ"ל שהנשים יכולות לברך על כל מצות עשה שהזמן גרמא. **ולהכי יוכלו להוציא בתקיעת שופר את החייבים**, ולא אמרינן דלא אתי הפטור אפילו מדרבנן ויוציא את החיוב, דכל ישראל ערבים זה בזה. וכדאמר בר"ה דכל הברכות אעפ"י שיצא מוציא.

הרי לן שאע"פ שאצלם הוי תקיעה של רשות, (שהרי מדמה קיום מצוותן לקיום של נשים) יכולים להוציא אחרים מדין ערבות. א"כ רואים שתקיעה של מצוה קיומית, יש עליו שם תקיעה של מצוה, ויכולים אנשים לצאת בזה. ולפי"ז נשים יכולות לברך על תקיעתם. והא דהוכיח היד המלך מהא דאינן יכולות להוציא אנשים, י"ל דאין הטעם מצד עצם החפצא של התקיעה, אלא משום שהן אינן בנות ערבות. אבל יש לדחות הראיה מהמהר"ח או"ז דשם הרי הם מחויבים בערבות, א"כ אולי מחמת זה הם יכולים להחל על התקיעה שם תקיעה של מצוה כדברי הר"ן שיסד של ערבות הוא דהוי כאילו הוא עדיין לא יצא ידי חובתו, משום געליו לדאוג חבירו יקיים מצותו.

איש להוציא אשה

והנה איתא בשו"ע (תקפט, ו) שאיש שכבר יצא, יכול לתקוע להוציא את הנשים, אבל אין מברכות ולא יברכו להן. וכ' הרמ"א שהמנהג היא שנשים מברכות על מצות עשה שהזמן גרמא, על כן גם כאן תברכנה לעצמן, אבל אחרים לא יברכו להן. לכאורה דברי הרמ"א תמוהים, דממה נפשך, אם אי אפשר לברך להם משום שאינן מחויבות במצוה, ואין ערבות רק על דבר שהשני מחויב בו, אז איך אפשר לתקוע להם.

ואולי י"ל שהיות והמצוה היא השמיעה א"כ לגבי עצם קיום המצוה, לא צריך "להוציא" אותן, שהן עושות המצוה בעצמן, ורק צריך שיהיה כאן תקיעה של מצוה, וזה שייך אפילו אם כבר יצא.

לגבי עיקר הקושיא ע"י בספר כנסת אברהם שרצה לחדש דדווקא בברכות בלי ערבות לא יכולים להוציא השני היכא שגבר יצא בעצמו, אבל בשאר מצוות אע"פ שיצא מוציא בלי דין ערבות. ובזה מדויק לשון הגמ' "כל הברכות" אע"פ שיצא מוציא וכו' (משום דכל ישראל ערבים זה בזה), משמע דבשאר מצוות יכון להוציא חבירו גם בלי ערבות.

אבל מדברי מהר"ח או"ז רואים שס"ל שאפילו להוציא חבירו בתקיעת שופר צריך להגיע לדין ערבות, שהרי כ' שהבני ישיבה יכולים להוציא אחרים משום דכל ישראל ערבים זה לזה, משמע דבלאו הכי לא

היו יכולים להוציאם. ולדבריו א"א לחלק בין הברכה להתקיעה כנ"ל, שאם אין ערבות למצוה שהיא רשות אז גם לגבי התקיעות א"א להוציאן. ואולי אפשר לחלק בין אשה לעוסק במצוה, שאשה אינה חייבת, אבל עוסק במצוה פטורה, א"כ אם לאו משום ערבות לא היו יכולים להוציא הבעלי בתים.